

Іваночко К. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, докторант
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

НАГОЛОСОВА ВАРІАНТНІСТЬ ПРЕДМЕТНИХ ОНОМАТОПІВ ТРЕТЬОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті простежено становлення акцентної варіантності предметних онома топів третього структурного класу. Виявлено, що наголосова варіантність означених вербативів у досліджуваному наріччі належить до периферії його акцентної системи. Зазначено, що варіантне наголошування аналізованих онома топів має різний ареал поширення – від локальної говірки до всього говору чи літературного варіанта мови. З'ясовано причину наголосової варіантності. Установлено, що зазначені вербатииви у варіантах української літературної мови, як і в сучасній українській, здебільшого мають кореневу акцентуацію.

Ключові слова: південно-західні говори, предметні онома топи, кореневе й суфіксальне акцентуація, акцентна варіантність, наголосова співвіднесеність (кореляція).

Постановка проблеми. Онома топи в лексичній структурі будь-якої мови є найдавнішими утвореннями. Приналежність їх до просторічного шару лексики, як і експресивно-конотативне навантаження, унеможливили трансформацію таких дериватів із чужих мов, рівно ж і їх запозичення іншими мовами [9]. Ці деривати виводяться з відвигукових і відзвуків основ. Сягаючи своїми витокami праслов'янської спільноти, вони вирізняються лексико-семантичними, семантико-граматичними, дериваційними, фонетичними й наголосовими особливостями.

Серед онома топоетичних вербативів виокремлюють (відповідно до типу діяча) три групи дериватів: гомональні (позначають звукові процеси, що видає людина), бестіальні (називають звукові процеси, що видають тварини) і предметні (номінують звуки, утворювані за допомогою предметів) [7, с. 58].

Вербативи-онома топи демонструють принадлежність (рідко) до першого (-*ва*-), третього (-*к*-*а*-), п'ятого (-*ота*-), сьомого (-*ну*-), дев'ятого (-*и*-), десятого (-*ч*-*а*-) й одинадцятого (-*і*- (-*оні*-, -*оті*-) структурних класів. Вони демонструють співвіднесеність семантики вияву різких чи ритмічних рухів [2, с. 248], результативної одноразовості (абсолютна більшість), довготривалості (нерозчленованості) процесу, посилення чи пониження звуковияву. Ці групи дієслів виявляють продуктивність лексико-семантичної деривації, фонетичну й морфологічну варіантність, як і системність кореляції семантико-граматичних, морфологічних і наголосових особливостей. За нашими спостереженнями вербатииви третього структурного класу виступають носіями ітеративної грамеми, що корелює з кореневою акцентуацією. Деривати п'ятого превалюють з ознакою «сукупності однорідних актів, що об'єднані в єдиний процес» [8, с. 306], супроводжуваний посиленням звуковияву, репрезентують суфіксальну («рухому в межах суфікса»). Утворення сьомого класу, за результативності (одноразовості) семи, виявляють кореневе наголошування, дев'ятого (з ітеративною грамемою) – суфіксально-флексійне (рідше – суфіксально-ко-

рєневе), а десятого й одинадцятого (нерозчленованості процесу, що супроводжується посиленням чи пониженням ступеня звуковияву) – суфіксально-флексійне. Попри співвіднесеність онома топів третього й дев'ятого структурних класів із кореневою і суфіксально-флексійною акцентуацією, у південно-західних говорах, як і в українській мові, функціонує значна кількість дериватів із варіантним наголошуванням (відповідно, кореневим і суфіксальним та суфіксально-флексійним і суфіксально-кореневим), які, на переконання В. Винницького, «не є тотожними» [1, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бестіальні й предметні онома топи були об'єктом акцентуаційного аналізу автора. Попри передбачувану валентність семантико-граматичних відношень, вони засвідчують неповноту граматичної парадигми; низький ступінь морфологічної деривації; лексичну, морфологічну й фонетичну поліваріантність, зумовлену перехрещенням (накладанням) лінгвальних систем кількох слов'янських мов; фонеморфологічне чергування; кореневе, суфіксально-флексійне й суфіксально-кореневе наголошування. Зазначені особливості онома топів загалом корелюють у досліджуваному наріччі і в західнослов'янських, і в південно-слов'янських мовах, як і в російській, що виводяться з антської й словенської підгруп праслов'янської спільноти [3; 4].

До наукового осягу автора належать і поодинокі гомональні (*свистати*, *шептати*), бестіальні (*брехати*, *хлебтати*) і предметні (*кресати*, *стругати*, *икребати*) онома топи п'ятого структурного класу. Вони також демонструють малопродуктивність морфологічної деривації, фонеморфологічне чергування кінцевого приголосного основи й суфіксально-кореневий тип наголошування, що закоріненість переважно в пізньопраслов'янську окситоновану акцентну парадигму (*a.n.b.*). У п.-с.в.ул.м., як і с.ул.м., п.ф.п.о.о. покликувані вербатииви, на відміну від досліджуваних говорів, послідовно репрезентують рецесійне зміщення наголосу на флексію, зумовлене лексико-графічною традицією [5].

Предметні онома топи третього структурного класу поки що перебувають на периферії наголосових студій. У досліджуваному наріччі, як і в варіантах літературної мови, вони належать до автохтонного лексичного пласту, продуктивні в аспекті лексико-семантичної деривації, мають ітеративність грамеми, фонетичну варіантність, семантичну спроможність співвідноситися зі спорідненими вербатиивами з результативною семантикою одноразовості й довготривалості процесу, збільшення (пониження) сили звуковияву (під час реалізації процесу). На відміну від бестіальних, вони репрезентують повноту презентивної парадигми.

Більшість означених онома топів в усіх мовних варіантах характеризуються наголошеністю кореня (односкладового): *бѣх(к)ати / бѣхнути; бѣвкати / бѣвкнути; бѣмкати; брѣ(ї)нькати; брѣскати; бѣмкати; бѣхати / бѣхнути; гѣпати; гѣпати; гѣцкати; грімкати / грімнути; гѣп(к)ати / гѣпнути; гѣркати / гѣркнути / гѣркотати / гѣркотіти; дѣб(к)ати / дѣбнути / дубоніти / дубоніти; дѣркати / дѣркнула / дѣркотати / дѣркотіти; дѣгати / дѣгнути; клѣ(н)цати; клѣвкати; клѣпати / клѣпнути; кѣкати (клякати) «стукати»; кляцати; кѣц(к)ати; крѣрати (крѣпати); лѣп(к)ати / лѣпнути; лѣскати / лѣцати / лѣснути / лѣскотіти; пѣхкати; пѣц(к)ати / пѣцнути; пѣрдати; пѣнькати; пѣц(к)ати; прѣскати; рѣп(к)ати / рѣпіти / рѣпнути / рѣпотіти; тѣрахкати; тѣвкати; тѣрскати / тѣрснути; фѣ(о)шкати; хрѣстала; цѣпати (ц'ѣпати); цѣнькати; цѣ(ї)яркати (цѣр'кати); цѣкати; цѣтати; цѣ(р)кати / цѣ(р)кнути / цѣкотати / цѣкотіти; цѣп(к)ати; цѣкати; шѣркати / шѣркнути. Серед предметних онома топів простежуємо й утворення з акцентованим другим складом кореня: *бабѣхати / бабѣхнути; дзѣлѣнькати; тарѣкати; те(и)р(и)лікати; цигікати*.*

Мета статті. У структурі вербативів із відзвучуючою семантикою засвідчено групу дериватів із варіантною акцентуацією, що мотивує предмет дослідження. Мета – виявити причини наголосової варіантності зазначених дериватів, з'ясувати роль досліджуваного наріччя під час становлення акцентної норми аналізованих дієслів у г.в.у.л.м. та с.у.л.м. Завдання – зробити цільову вибірку предметних онома топів із доступних лексикографічних джерел південно-західного наріччя, як і варіантів української літературної мови та базових словників російської задля порівняння їх наголосових особливостей; простежити співвіднесеність акцентуації зазначених онома топів з їхніми лексико-семантичними, семантико-граматичними й дериваційними особливостями; з'ясувати вплив соціолінгвістичних чинників (передусім лексикографічної традиції) на усталення акцентної норми вказаних вербативів у п.-с.в.у.л.м. та с.у.л.м.; через кореляцію одного з акцентних варіантів аналізованих онома топів з акцентною нормою в с.у.л.м. наголосити на невід'ємній складовій частині досліджуваного наріччя в становленні літературних норм.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на усталеність кореневої акцентуації зазначених вербативів у досліджуваному наріччі, сформована картотека засвідчує кілька предметних онома топів із варіантним наголошуванням – кореневим і суфіксальним, рідше суфіксально-кореневим: *бѣвкати, калѣтати, лѣпати, телѣ(ї)пати*.

Перший вербатив, що співвідноситься з праїндоевропейським відзвучуючим утворенням, характеризується регіональністю ареалу (бойківські й буковинські говірки), продуктивністю лексико-семантичної деривації, за непродуктивності морфологічної, ітеративністю грами, співвідносної з кореневим типом акцентуації: *бѣвкати*¹: «бѣвкати (рідину)»; «плизати, стрибати у воді»; «базікати» / *бѣвкнути* «вдарити, кинути»: *Бѣвкнуло би тебе у безодню!* Ще: *бѣвкати*² (СБГ, I, 61), *бѣвкати*²: «бити», «вдаряти довбнею по дереву» (СБГ, I, 61).

Із таким наголошуванням він усталюється, на відміну від г.в.у.л.м., у п.-с.в.у.л.м. та в с.у.л.м.: *бѣвкати, -таю, -си* «збѣвувати» (Гр. I, 79), *бѣвкати, -таюся, -си* «плескати-ся»: *Кілька пак років, як ви, діду, бѣвкатиесь отут за рибою?* (Гр. I, 79), *бѣвкати, -аю, -си* (Орф., 32).

Лексикографічне джерело г.в.у.л.м. наведені вербативи репрезентує із суфіксальним наголосовим типом, не без впливу лексикографічної традиції («Словарів ...» О. Павловського й Ф. Піскунова), формованої на засадах російської, де вони засвідчують високий ступінь продуктивності лексико-семантичної деривації: *бѣвкати, -ся* (Жел., 35), *бѣвкати, -тьця* «хлюпати в воді, бѣвкати; шлятися» (Пі, 21), *болѣтати* (рідина) «бѣвкати, колотіти, бѣвкати ся (ложкою в страві)»; «количати, махати, дрѣгати»; «базікати, торочити, молоти, верзти, городити, бѣвкати» (Ум., Сп. I, 40); *бѣвкати, болѣтати* «змишувати яку-небудь рідину»: *Хлѣпці купѣючысь, воду бѣвкатиють*. (СМН, 108), *болѣтати* «бити палкою по воді з метою заgonу риби»; «відганяти комах» (СГРС, I, 141); *болѣтати* (рідина) «бѣвкати, колотіти, калатати»; «дрѣгати, телѣпати, количати, балѣмкати, мотати»; «кляпати, лѣпати язиком, плѣскати, балѣкати, базікати, теревѣнити, патѣкати, бѣвкати, лепѣтати, верзти, верѣкати, варнѣкати, сокотати, блѣтати, торохтѣти, торочити, балѣкати, бѣлѣбѣнити»; (незрозумілою мовою яз.) *герготіти* (-тѣю, -тѣи и гергѣчу, -чеи), *цѣнькати* (РУС I, 61), *болѣтати* «(про рідину) бѣвкати, колотіти, хлюпати-ся»; «телѣпати, метлѣтати, мотѣтати, майталѣтати(ся), хлѣтати»; «мотѣтати, мотлѣтати, тинѣтати, шалѣтати, веитати» (РУС, I, 62).

Натомість, укладачі «Етимологічного словника української мови», попри маркованість наведених вербативів в українській мові з кореневим наголосом, реєструють з варіантним акцентуванням. Аналіз ілюстративного матеріалу експлікує кореляцію кореневого наголошування з акцентними їх особливостями в польській і білоруській мовах, а суфіксальний – у російській: *бѣвкати, бѣвкати* «жердина з порожнистим потовищенням на кінці, якою заганяють рибу в сітку; палка для розмішування рідини»; – р. *болѣтати* «бѣвкати, базікати», бр. *бѣвкати*, п. *beltać* «бѣвкати; бѣвкати»; – пл. **bьltati* споріднене з лит. *bildėti* «лунко звучати, стукати», дат. *buldre*, шв. *vulta* «стукати», снн. *bulderen*, нвн. *poltern* «тс.»; іє. **bhel-* звуконаслідувального походження (ЕСУМ, I, 219).

Другий онома топ (*калатати*) у досліджуваному наріччі, як і в українській мові загалом, демонструє широту ареалу вжитку, продуктивність лексико-семантичної деривації й варіантність акцентуації.

Так, у локальній надністрянській, гуцульських і сучасних центральнобойківських говірках, окрім буковинських, як і в г.в.у.л.м., означений вербатив із його поодиноким префіксованим дериватом репрезентують здебільшого коренево наголошування: *калатати, бѣвкати калѣтати; калѣтати* в *дѣри* (ГБ, 270), *закалатати* «закалатати»: *Тай запѣкай, закалатати до сії дѣрей*. (ГБ, 183), *відкалатати* «відзвонити під час похорону»; «відробити будь-як» (СГГ, 37), *відкалатати*, *зневажл.* «відзвонити під час похорону»; «відробити будь-як» (СГГ, 37), *калатати*, «бѣвкати(ся), хитати(ся) (про яйце); *калатати вік* «марнувати вік» (СБГ, 183), *калататиса* (са) «вештатися (без діла)» (СБГ, 183) і *від(т)калатати*, *заст.* «відстукати об залізний предмет з метою повідомлення»: *Ужѣ відкалатати, каже, трѣба йти мінѣти вахту*; перен. «як-небудь відробити»: *Якій з нѣго робітник, ми знаѣм, лиш абі день відкалатати* (СБГ, 53), *калатати, -аю, -аши* «часто й сильно бити, стукати чим-небудь»; «викликати звуки, ударяючи в дзвін, калатати дзвінком»; *калатати* «дуже битися, стукати (про серце)» (СГЦБ, 200), *калатати / калѣтати* (Жел., 330).

Варто наголосити на тому, що суфіксальне наголошування наведених ономапопів, зафіксованих відповідними лексикографічними джерелами південно-західного наріччя, умотивовується кількома чинниками.

Так, Я. Головацький, ресструючи відповідні вербативи у своєму словнику, часто закріплював у них наголосовий маркер, за аналогією до їх акцентуаційних особливостей у п.-с.в.у.л.м. чи російській мові: *закалатати* «постукати» (Голов., 564). А суфіксальна акцентуація означених вербативів у локальній сучасній північногуцульській говірці вмотивовується впливом літературної мови, оскільки більшість лексикографічних джерел досліджуваного наріччя фіксують їх із кореневою акцентуацією: *калатати*: «бовтати, розмішувати»; «теленкати»; «змінювати план проведення заходу»: *Шо ти, Михá, калатáти вісільм?* (СГГБ, 87–88), *калатáтисі* «виконувати дрібну незначну роботу вдома чи на службі» (СГГБ, 88), *закалатати*: «задзвонити, ударяючи по металевому предметові»; «нашвидкуруч зварити або спекти, приготувати страву» (СГГБ, 73). Зібрана картошка в суфіксальному наголошуванні аналізованого ономапопа засвідчує складову частину ритмічної організації паремії південно-західного наріччя, яка репрезентує чітку структуру (дві чотирисопові двоскладові ритмічні одиниці з хорейним розміром та римою, підсилені пірихієм): *калатати* (галицьк.) «балакати, базікати»: *Треба довго калатати, що би бабу ошукати* (прик.) (Пі, 100), *калатáти*: *Треба довго калатáти, щоби бабу ошукати* (Льк.) (ГРНП II, 314).

Натомість, у західноволинських говірках, у п.-с.в.у.л.м. та в.у.л.м.п.у., а отже, і в с.у.л.м. ці ономапопи мають суфіксальне наголошування: *калатáте, -аю, -аїи* «вручну обмолочувати снопи» (Корз., 134), *калатáти* «якось жити» (Яв., 331), *калатáти, -тáю, -єи* (Гол., 163), *калатáти, -тáю, -єи / калатáти*: «бити, вдаряти»; «стукати / стукнути»; «дзвонити»; «плескати, прикладаючи зусилля, битися»; «молотити, не розв'язуючи снопа»; «рухати, тормосити» (Гр. II, 209–210), *відкалатáти, -тáю, -єи* «відзвонити» (Гр. I, 214), *закалатáти, -тáю, -єи*: «постукати в калатало; задзвонити в дзвін пришивдшеними ударами» (Гр. II, 45), *відкалатáти, -áю, -áєи* «прокалатати певний час» // «перестати, закінчити калатати» (СУМ, I, 588), *калатáти, -тáю, -áєи* (Орф., 295), *відкалатáти, -тáю, -áєи* (Орф., 102).

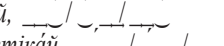
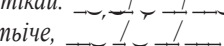
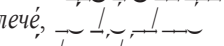

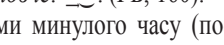
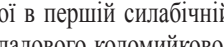
Отже, аналізований ономапоп (*калатати*), як і поодинокий його похідний, у південно-західному наріччі превалює з кореневою акцентуацією, що співвідносить його з наголосовими особливостями в польській, чеській, словацькій і сербсько-хорватській мовах. Суфіксальна ж акцентуація, що спорадично представлена в лексикографічних джерелах, умотивовується переважно позалінгвальними чинниками. Усталеність її в п.-с.в.у.л.м. і в.у.л.м.п.у., а отже, і в с.у.л.м., спричинена лексикографічною традицією російської мови: *калатáти* «бити, стукати; дзвонити; битися, колотитися», *калататися* «битися, колотитися», [*калáчати*] «калатати», [*колáтати*] (Г, Ж); –р. [*калатáть*] «калатати, бовтати», бр. [*калатáць*] «бити, стукати», п. *kolatać* «тс.; дуже просити; мучити, бити; нападати; потрясати, кидати», ч. (мор.) [*kolatati', kolátiť*] «потрясати, колисати», ст. *kolotati, kóláti* «приводити в рух, потрясати, шпурляти», слц. [*kolátiť*] «потрясати», схв. [*kolétamati*] «вивертати, потрясати (про вітер)»; –псл. *kolotati*, споріднене з **koltiti* «вдаряти», укр. *коломіти*, а також з **k'ľati* «вдаряти, стукати», укр. [*кóвтáти*] «тс.»; словотворчий характер форми залишається неясним (ЕСУМ, II, 348).

Третій відаєктивний праслов'янський девербатив (*лапати*) у досліджуваних говорах характеризується розширенням діалектного простору (надністрянські, гуцульські, бойківські, буковинські) і, попри малопродуктивність деривації, також демонструє варіантність акцентуації.

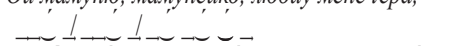
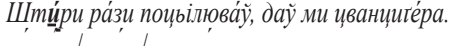
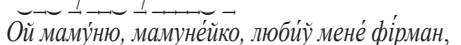
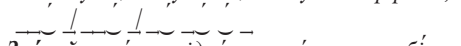

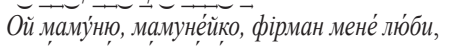
Найвищий ступінь їх слововжитку репрезентують говірки буковинсько-надністрянської підгрупи. У надністрянському говорі зазначений ономапоп, як і його перфективи, незалежно від стильової їх локалізації (розмовно-побутовий чи художній) мають варіантне наголошування, що, правда, з домінуванням кореневого в розмовному мовленні: *полáпати* «спіймати»: <...>*аби я тих міг полáпати* (ГБ, 88), *злáпаў* «лапати»: *А він легóйко злáпаў єго<...>* (ГБ, 108), *злáпаўся*: <...>*злáпаўся зубáми<...>* (ГБ, 97) і *злáпаў* «лапати»: <...>*руку підста́виў і злáпаў<...>* (ГБ, 109).

Цікаво, що пісенні тексти надністрянських говорів експлікують варіантність акцентуації означених ономапопів, за тожності ритмомелодійних їх можливостей [6].

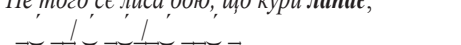
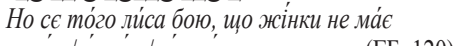
Так, коренева акцентуація п.ф.т.о.о. префіксованого перфектива (*злáпе* «зловити»), локованого в першій силабічній групі восьмого верса силабічного дев'ятиверсовика, сприяє ритмічній організації (через співвіднесеність наголошеності третього складу) аналогічних груп суміжних сьомого й восьмого версів:

Не питáй дóнейко, не питáй,
Як бóде шоў сўчий син, то втíкай.
Ой не втýче, мáтинко, не втýче,
Ой бо злáпе вдóвин син за плечé,
То се мóйй голóви дóбре на-
товчé. (ГБ, 160).

Коренева акцентуація родової форми минулого часу (похідного перфективна (*злáпав*), локованого в першій силабічній групі четвертого верса чотирнадцятискладового коломиїкового секстина, слугує одним із маркерів ритмічної організації силабічних груп другого, четвертого й шостого версів:

Ой мамúню, мамунéйко, любíў менé тéра,
Штúри рáзи поцýлюваў, даў ми цванци́тэра.
Ой мамúню, мамунéйко, любíў менé фíрман,
Злáпаў менé за спíдницю, трóхи ми не вбíрвав.
Ой мамúню, мамунéйко, фíрман менé лóби,
Фíрман менé, мамунéйко, запасчíну кúпи
 (ГБ, 164),

Наголошеність тематичного афікса презенної форми третьої особи однини аналізованого суфіксального ономапопа *лапáе* «ловити», локованого в третій ритмічній групі третього верса класичного коломиїкового катрена, мотивоване співвіднесеністю жіночої рими (клавзули):

Не тóго се лúса бою, що кúри ланáе,
Но се тóго лúса бою, що жéнки не мáс
 (ГБ, 120),

Суфіксальна акцентуація форми минулого часу (*злáпаў*) префіксованого спорідненого вербатива, локованого в першій трисоповій ритмічній групі передостаннього верса силабічного багатOVERSOVIKA, мотивується співвіднесеністю жіночих клавзул суміжних версів:

Юді мила дорогою – Ѓосподь Бог з тобою –
 Я йду за тобою́ з набито́ю стрі́льбою́.
 Там пере́йшло́ ййі́ шті́ри розбі́йники.
 Там ййі́ зпа́ли, до дуба в́язали,
 Руче́йки розні́яли, ста́ли ся ра́діти,
 Як ду́шу згу́бити

(ГБ, 175).

Наведені вербативи в інших наддністрянських, як і гуцульських та сучасних центральнобойківських говірках, демонструють варіантність акцентуації: *лапа́ти* «ловити» (Лес., 106), *ла́пати, -ає* «ловити» (НРС, 159); *лапа́ти* «ловити, хапати» (СГГ, 109) і *ла́пати* «ловити; хапати» (МСГГ, 91); *лапа́ти, -а́ю, -а́єш* «хапати, ловити» (СГЦБ, 251) і *ла́пати, -аю, -аєш* «торкати кого-, чого-небудь» (СГЦБ, 251), *зла́пати, -аю, -аєш* «наздогнати, зловити того (те), хто (що) рухатися, віддаляється; спіймати» (СГЦБ, 251).

Лише в буковинських говірках аналізовані ониматопи мають суфіксальне наголошування: *лапа́ти / ла́пнути* «ловити, хапати»; «прилипати, приставити»; «запалювати»; «торкатися руками» (СБГГ, 253), *лапа́тиси(-са) / ла́пнутиси(-са)* «прилипати, приставити» (СБГГ, 253).

Лексикографічні джерела літературних варіантів послідовно фіксують означені деривати з наголошеністю кореня, що співвідносить їх з акцентними особливостями більшості слов'янських мов: *ла́пати / ла́пнути* (Жел., 397), *ла́пати* «мацати» (Пі, 122), *ла́пати, -аю, -аєш / ла́пнути* «мацати, пробувати»; «ловити» (Гр. II, 344), *ла́пати, -паю, -паєш* (Гол., 192, Погр., 277, УЛВН, 308; Орф., 342).

Суфіксальний акцентний тип досліджуваних ониматопів належить до набутків наголосової системи південно-західного наріччя, що корелює з чеською мовою: *ла́пати* «торкати, мацати, хапати рукою; [ловити]», *зла́пати* (Ж) «схопити»; – р. *ла́пать, ла́пить*, бр. *ла́паць*, п. вл. *ла́раць* «ловити, хапати», ч. *ла́пати*, слц. *ла́раť*, нл. *ла́раць* «тс.», болг. *ла́пам* «хапати», м. *лапа* «ловить», схв. *сла́пнути* «схопити», слн. *ла́рати* «хапати»; – псл. *ла́рати* «хапати, ловити», «схопити, спіймати», яке виводиться із звуконаслід. вигуку *лап* (ЕСУМ III, 193).

У досліджуваних говорах, як і в літературних варіантах української мови, четвертий ониматоп *телéпати* демонструє помірний ступінь лексико-семантичної деривації, як і фонетичну та наголосову варіантність із переважанням кореневої.

У локальних наддністрянській і марамароській говірках та у центральнобойківських наведений вербатив із постфіксальним його дериватом репрезентують наголошеність кореня: *тилéпати, потилéпати* «трясти; базікати»; *тилéпатис'и* «трястися, боятися; їхати возом в далеку дорогу» (ДССР, 87); *телéпати, -а́ю, -а́єш (-а́єш)* «неякісно малювати, білити, фарбувати» (Саб., 349), *телéпати, -а́ю, -а́єш (-а́єш)* «мазати, кидати щось рідке» (Саб., 349) / *телéпнути, -ну, -неш* «недбало кинути, покласти що-небудь» (Саб., 349), *телéпати, -аю, -аєш* «піддавати когось ритмічному рухові на (в) чому-небудь з метою розваги, усипляння; гоїдати»; «трясти кого-, що-небудь»; «іти повільно» (СГЦБ, 455); *телéпати / телéпнути* (Жел., 954), *телéпати, -паю, -си:* «поволі йти (Шейк.)»; «жадібно їсти»: Павло й Петро, вони не їдять, бо вони сьвати,

а ксьондз *телепає*, бо ксьондз голоден (Гн. I, 101) (Гр. IV, 252), *телéпатися, -паюся, -єшся* «йти» (Гр. IV, 252), *телéпати(ся), -паю(ся), -єш(ся)* (Гол., 393), *телéпати:* «іти повільно, важко переставляючи ноги»; діал. «трясти» (СУМ, X, 62).

Гуцульські говірки засвідчують варіантне наголошування, з домінуванням кореневого: *талéпати* «трусити, трясти, вибивати (білизну, одяг)» (МСГГ, 189), *талéпатис'и* «повільно йти в одному темпі» (МСГГ, 189), *телéпати* «базікати; говорити не по суті» (МСГГ, 189) і *тапéпати:* «трясти»; «хитати» (СГГ, 181).

Прикметно, що в локальній північногуцульській говірці, як і в с.у.л.м., аналізований ониматоп маркований і фонетичним варіантом (із сонантом *-i-* в другому складі повноголосця) суфіксального типу акцентуації: *телі́пати* = *телéпати* (МСГГ, 189), *телі́пати, телі́паю, -на́єш, рідко:* 2. «те саме, що трясти» (СУМ, X, 62), *телі́пати* «трясти, гоїдати з великою силою» (про вітер), звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з *телéпати* (ЕСУМ, V, 540).

Споріднені ониматопи в буковинських говірках мають варіантне наголошування. Так, ілюстративний матеріал лексикографічного джерела покликаних говірок маркує аналізований вербатив із суфіксальною акцентуацією, при кореневій реестрового у словниковій статті: *телéпати:* «кидати»: Дід *телéпав* мішки з зерном то на віз, то з воза.; «трясти, гоїдати»: Він ніц ни вміє з дитьмі обходитися, ні на руки ни о́зме, ні загу́ври, лиш у колі́сці *телепа́є*. Я так був змерз, що аж *телепа́ло* мнов (СБГГ, 542). Натомість, постфіксальний дериват функціонує із суфіксальним наголошуванням: *телепа́тис'и, телі́патис'и* «повільно йти або їхати»: Маши́нов за го́дину до́їхав, а фі́ров тра́ба ці́лий день *телепа́тис'и* (СБГГ, 542).

Кореневе акцентування вербативів досліджуваного словотвірного гнізда в південно-західному наріччі, як і варіантах літературної мови, корелює його з акцентуаційними особливостями в польській мові, а суфіксальне належить до набутків наголосових систем української, російської й білоруської мов: *телéпати* «іти повільно, важко переставляючи ноги; трясти; [жадібно їсти]», [тилéпатися] «телі́патися» (Ме), *телéпати* «говорити нісенітницю», *телéпнути* «ударити; витити», [телі́патися] «телепатися» (Нед); – р. [телепа́тєся] «телі́патися, висіти й хитатися», бр. [целéпа́ць] «іти», п. [телепа́ць] «трясти, хитатися; блукати, тинятися, лізти, повільно йти, ледве ноги волочити»; – очевидно, звуконаслідувальне утворення (ЕСУМ, V, 540).

Висновки. Відпраслов'янські предметні ониматопи третього структурного класу засвідчують низьку продуктивність деривації і превалювання в них кореневого наголошування, частина досліджуваних відониматопних вербативів має варіантну акцентуацію – кореву й суфіксальну. Деривати із суфіксальним наголошуванням репрезентують різний ареальний простір – від локальної говірки до всього говору чи варіанта літературної мови. Суфіксальна акцентуація аналізованих вербативів умовитована перехрещенням (взаємодією) наголосових тенденцій обидвох груп слов'янських мов (західно- і південнослов'янських), лексикографічною традицією (часто інспірованою під впливом соціолінгвістичних чинників) та ритмомелодикою піснених текстів.

Жоден з аналізованих вербативів, незважаючи на варіантне наголошування в південно-західних говорах, не усталив зазначеної наголосової норми в п-с.в.у.л.м. та в с.у.л.м., де вони, окрім ониматопа *калатіти*, виявляють кореневу акцентуацію. Навіть

дієслово *lánáti*, попри широту ареалу варіантної акцентуації (бойківські, наддністрянські, гуцульські й буковинські), як і версифікаційну її вмотивованість у наддністрянських говірках, у всіх літературних стандартах має кореневий наголос.

Стаття матиме продовження в студії щодо диференційної функції наголосу серед аналізованих онома топів.

Умовні скорочення

Малі літери: *з.в.у.л.м.* – галицький варіант української літературної мови; *п.ф.т.о.о.* – презенсна форма третьої особи однини; *п.-с.в.у.л.м.* – південно-східний варіант української літературної мови; *в.у.л.м.п.у.* – варіант української літературної мови періоду «українізації»; *с.у.л.м.* – сучасна українська літературна мова.

Література:

- Винницький В. Акцентуаційні етюди / В. Винницький. – Жовква : Місіонер, 2004. – 282 с.
- Возний Т. Система дієслівних форм часу в говірці села Бітлі на Львівщині / Т. Возний // Українська діалектна морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 177–183.
- Іваночко К. Акцентуація фауноонома топоетичних дієслівних дериватів у південно-західних говорах української мови / К. Іваночко // Лінгвістика : Збірник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2012. – Випуск № 2 (26). – С. 71–88.
- Іваночко К. Акцентуація онома тоепічних (ентомологічних) суфіксальних дієслівних утворень у південно-західних говірках української мови / К. Іваночко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна, 2012. – Випуск 57. – С. 263–274.
- Іваночко К. Особливості наголошування суфіксальних дієслів-онома топів із суфіксом *-а-* (п'ятого структурного класу) суфіксально-кореневого типу акцентуації в південно-західних говорах української та говорах російської мов / К. Іваночко // Человек – культура – язык. Международный сборник научных трудов по лингвокультурологии. – Самара, 2014. – С. 82–92.
- Іваночко К. Акцентна варіантність суфіксальних дієслів першого – третього та п'ятого структурних класів і ритмічна організація пісенних текстів наддністрянських говорів / К. Іваночко // Проблеми гуманітарних наук : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. – Випуск 38. Серія «Філологія». – С. 209–224.
- Кушлик О. Параметри словотвірної парадигми гомональних дієслів-онома топів в українській мові / О. Кушлик // Проблеми гуманітарних наук : Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Випуск 28. Серія «Філологія». – С. 55–72.
- Русанівський В. Структура дієслівних основ / В. Русанівський // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. І. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 302–311.
- Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри : [Монографія] / О. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.
- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підг. до видання В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 421 с.
- ГБ – Верхратський І. Говір батюків / І. Верхратський. – Львів, 1912. – 308 с.
- Гол. – Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Вид-во Союзу українців у Великій Британії, Лондон, 1961. – 451 с.
- Голов. – Матеріали для словаря Малорусского нарѣчя // Мовознавство. – першоджерела : [наук. зб. Музею української культури в Свиднику / упор. : Й. Дзєндзелівський, З. Ганудель]. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.
- Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х т. [упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. I : А–Ж. – 494 с.; 1958. – Т. II : З–Н. – 573 с.; 1959. – Т. III : О–П. – 506 с.; 1959. – Т. IV : Р–Я. – 563 с.
- ГРНП – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упор. і пояснив І. Франко : 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. II. – 817 с.
- Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. I : А–З. – 699 с.; 1979. – Т. II : И–О. – 779 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. : О. Мельничук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. I : А–Г / [уклад. Р. Болдирьов та ін.]. – 631 с.; 1985. – Т. II : Д–Копці [уклад. Р. Болдирьов та ін.]. – 570 с.; 1989. – Т. III : К–М / [уклад. Р. Болдирьов та ін.]. – 552 с.; 2006. – Т. V : П–Т / [уклад. Р. Болдирьов та ін.]. – 703 с.; 2012. – Т. VI : У–Я / [уклад. Г. Півторак та ін.]. – 566 с.
- ДССР – Горбач О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Лагодів // Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області : Відбиток з «Наукових записок» Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені. – Т. VII (X), 1965. – С. 24–103.
- Жел. – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар : у 2-х т. [фотопередрук з післясловом О. Горбача]. – Мюнхен : Monachii, 1982. – Т. 1–2. – 1117 с.
- Км. – Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю Кміт // Літопис Бойківщини [перевидання часопису]. – Львів : Каменярь, 2009. – Випуск 3. – С. 275–304.
- Корз. – Корзонюк М. Матеріали до словника західноволінських говорів / Корзонюк М. // Українська діалектна лексика / ред. кол. І. Матвіяс (голова), П. Гриценко, Н. Прилипка. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
- КСЛГ – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. й підготовка до друку Є. Турчин. – І.-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
- Лес. – Із Ковалівського лексикону / Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / М. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. – С. 90–128.
- МСГГ – Піпаш Ю. Матеріали до Словника гуцульських говірок / Ю. Піпаш, Б. Галасюк. – Ужгород : Графіка, 2005. – 264 с.
- НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів – Нью-Йорк, 2008. – 288 с.
- Орф. – Орфографічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1994. – 864 с.
- Пі – Піскунов Ф. Словник живої народної, письмової і актової мови руських югівчань Російської і Австро-Венгурської царії / Ф. Пискунов. – Київ : Типографія Е.Я. Федорова, 1882. – 304 с.
- Погр. – Погрібний М. Словник наголосів / М. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1964. – 639 с.
- РУС (1924) – Російсько-український словник / гол. ред. акад. А. Кримський. К. : Червоний шлях, 1924. Електронна версія Російсько-українського словника : А–П / підгот. О. Телемко. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. – 3059 с.
- РУС – Русско-украинский словарь : в 3-х т. [редкол. И. Белодед (председ.) и др.]. – 3-е изд. – К. : Главн. ред. УСЭ, 1987. – Т. I. – 848 с.
- Саб. – Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І. Сабодаш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.
- СБГ – Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. / М. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. I. – 495 с.; Ч. II. – 515 с.
- СБГТ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. Гуїванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підг. до видання В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 421 с.
- ГБ – Верхратський І. Говір батюків / І. Верхратський. – Львів, 1912. – 308 с.
- Гол. – Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Вид-во Союзу українців у Великій Британії, Лондон, 1961. – 451 с.
- Голов. – Матеріали для словаря Малорусского нарѣчя // Мовознавство. – першоджерела : [наук. зб. Музею української культури

25. СГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / відпов. ред. Я. За-
кревська. – Львів, 1997. – 232 с.
26. СГГБ – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови. –
Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН Укра-
їни, 2008. – 224 с.
27. СГГР – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка. – Львів:
Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України,
2008. – 318 с.
28. СГЦБ – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщи-
ни / М. Матіїв. – Київ – Сімферополь : Ната, 2013. – 601 с.
29. СКУТГ – Словарь карпатоукраинского торуньского говора /
[отв. ред. А. Журавлев]. – М. : ИС РАН, 2001. – 216 с.
30. СМН – Д. Бучко. Словарь малоросійського нарѣчя О. Павлов-
ського // З історії української мови : до 150-річчя «Граматики»
О. Павловського. – К., 1972. – С. 91–115.
31. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. Білодіда. –
К. : Наук. думка, 1970. – Т. I, –799 с.; 1973. – Т. IV. – 840 с.; 1979. –
Т. X. – 658 с.; 1980. – Т. XI. – 699 с.
32. УЛВН – Українська літературна вимова і наголос / відп. ред.
М. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1973. – 724 с.
33. Ум., Сп. – Уманець М і Спілка А. Словарь російсько-український /
[зібрані і впорядкували М. Уманець (М. Комаров) і А Спілка]. –
Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, під зарядом К. Беднар-
ського, 1893. – Т. I : А–К. – 339 с.
34. SH – Jan Janów. Słownik huculski [text] / Opracował i przygotował do
druku Janusz Rieger. – Krakow Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 с.

**Иваночко К. Н. Вариантная акцентуация пред-
метных ониматопов третьего структурного класса в
юго-западном говоре украинского языка**

Аннотация. В статье прослеживается процесс станов-
ления акцентной вариантности предметных ониматопов

третьего структурного класса. Обнаружено, что акцент-
ная вариантность обозначенных вербативов в исследуе-
мом говоре принадлежит к периферии ударной системы.
Обозначено, что вариантная акцентуация анализируемых
глаголов имеет разный ареал распространения – от локаль-
ного до всего говора или литературного варианта языка.
Изъясняется причина вариантного ударения. Установле-
но, что указанные вербативы в вариантах литературного
языка, как и в современном украинском литературном
языке, преимущественно функционируют с корневым
ударением.

Ключевые слова: корневое и суффиксальное ударе-
ние, акцентуационная вариантность, акцентуационная
соотнесенность (корреляция), предметные ониматопы,
юго-западные говоры.

**Ivanochko K. Accentuational variance of structural class
III object onomatopes in south-west patois of ukrainian lan-
guage**

Summary. In the article the formation of Structural Class
III object onomatopes accentuational variance has been in-
vestigated. It has been found that the stress variance of the
defined verbatives in the patois under investigation belongs
to the periphery of its accent system. It has been noted that
variant stressing of the analyzed onomatopes is of wide use
range – from a local sound of speech to the whole patois or a
literary language variant. The cause of stress variance has been
found out. It has been defined that the noted verbatives in vari-
ants of the Ukrainian literary language, as well as in modern
Ukrainian, are mostly of root accentuation.

Key words: South-West patois, object onomatopes, root
and suffix accentuation, accent variance, stress correlation.